

Jumaluuden kehitysoppi

■ HEIKKI HIILAMO

Robert Wright: *The Evolution of God*. Little, Brown and Company 2009.

Yhdysvaltalainen tietokirjailija Robert Wright liikkuu hämmästyttävällä ketteryydellä tieteen ja uskonnon välimaastossa teoksessa *The Evolution of God*, joka peilaa uskontojen syntyä ja kehitystä ihmiskunnan historiassa. Aikaisemmin kunnianhimoisia kirjoja muun muassa peliteoriasta laatineen Wrightin teos oli ehdolla Pulitzer-palkinnon saajaksi 2010.

Ennen ristiriitaa tieteen ja uskonnon välillä saatettiin kuvata Ateenan ja Jerusalemin jännitteinä. Nyt tiede on niin voimakas, etteivät teologit voi enää hylätä suoralta kädeltä tieteellistä tietoa. Esimerkiksi Suomen evankelisluterilaisen kirkon mukaan evoluutioteoria ei ole luonnontieteellisenä selitysmallina ristiriidassa luomisuskon kanssa. Aikaansa perehtyneiden ihmisten näkökulmasta Ateena ja Jerusalem on jotenkin sovittava yhteen tai Jerusalem putoaa kartalta.

Uskontojen kulttuurievoluutiota tutkiva Wright on materialisti, toisin sanoen hänen mukaansa uskontojen synty voidaan selittää konkreettisilla ja havaittavilla tekijöillä kuten ihmisluonnolla, poliittisilla ja taloudellisilla olosuhteilla sekä teknologisella muutoksella. Wright kuitenkin päätyy siihen, että uskonnollinen – ei tietenkään perinteinen mutta silti uskonnollinen – maailmankuva voi olla pätevä.

Teos vaikuttaa paradoksaaliselta. Toisaalta Wright väittää, että ju-

malat syntyivät ihmisten harhakuvista ja että uskontojen historia on harhakuvien muutosta. Toisaalta harhakuvien muutos viittaa Wrightin mielestä jonkin sellaisen olemassaoloon, jota voi kutsua jumalalliseksi. Lisäksi muutos Wrightin mukaan on vienyt harhakuvia yhä todennäköisemmin kohti todellisia kuvia Jumalasta. Wright kyselee, voisiko sittenkin olla olemassa Jumala, jota koskeva tieto vähitellen lisääntyy.

Wrightin lähtökohtana on uskonnollisen uskon muutos. Toisille se on todiste uskontoa vastaan, mutta Wrightille todiste sen puolesta. Myös tiede muuttuu herkeämättä, eikä sitä pidetä tieteen heikkoutena vaan päinvastoin sen vahvimpana voimana: tiede lähestyy totuutta. Wright arvelee, että sama ilmiö voisi koskea uskontoa.

Wrightin huono uutinen perinteiselle uskovalle – juutalaiselle, kristitylle tai muslimille – on, että täydelliseksi uskottu jumala syntyikin epätäydellisenä. Wrightin mukaan pulmana on, että perinteiset uskovaiset aloittavat keskustelun liian korkein odotuksin. He kuvittelevat, että vuosituhansia sitten muotoutunut teologia kestäisi säpälemättä modernin kriittisen tarkastelun. Uskonnollisuuteen – tai henkisytyteen – taipuvaisille ajatteleville ihmisille riittää vähempi eli perustelu sille, ettei korkeamman tarkoituksen pohtiminen ole lopulta kuitenkaan toivotonta.

”Hyvä” uutinen on, ettei tuo epätäydellinen jumala ole jumala vaan ihmisten mielikuvituksen tuotetta – todellinen Jumala, jos sellaista on olemassa, on jotain muuta. Toisin sanoen ihminen voi uskoa vain epätäydelliseen kuvaan Jumalasta, mutta ajan myötä tuo

kuva on kuitenkin tullut tarkemmaksi ja lähestynyt Jumalan todellista olemusta. Wrightille hieman epämääräinen toivon merkki on historian moraalinen suunta. Jos historia oikeistaan huolimatta vie ihmisen tietoisuutta kohti laajempaa moraalista vastuuta – todellisen Jumalan olemusta – elämällä on suurempi tarkoitus.

Wright liikkuu erityisesti yhdysvaltalaisessa kontekstissa vaikeassa maastossa, mistä todistaa myös kirjan saama vastaanotto. Fundamentalistit ovat leimanneet kieli keskellä suuta kirjoittaneen Wrightin vääristelijäksi, uusateistin mukaan agnostisismia korostanut kirjailija sommittelee luomisoppia liberaaleille.

Uskonnon ja tieteen yhteiset juuret
Wrightin antropologinen katsaus uskontojen syntyyn pyrkii kiinnostavasti ymmärtämään oudoimpiakin alkuperäiskansojen uskomuksia. Siperiassa miespuolinen tšuktsi lepytti tuulta pyllistämällä päin tuulta, paljastamalla sille pakaransa. Suomessa palvottiin Ukko ylijumalaa, joka oli sään, sadon ja ukkosen jumala. Uskomusten ja rituaalien idea oli kuitenkin sama kuin edelleen: selittää miksi pahoja asioita – kärsimystä, sairauksia, kuolemaa – tapahtui ja auttaa välttämään niitä tai ainakin selviämään niistä. Tiede ja uskonto ovat siis syntyneet samasta juuresta.

Wright erottaa ihmisyyhteisöiden varhaisessa kehityksestä kolme vaihetta: metsästäjä-keräilijäryhmät, heimopäälliköiden ajan sekä muinaiset valtiot, joissa syntyi kirjan teemana olevat kolme maailmanuskontoa: juutalaisuus, kristinusko ja islam. Keräilijäihmiset olivat animisteja, jotka uskoivat

erilaisiin henkiin. Tärkeimpiä henkiä olivat ne, jotka selittävät ihmisten selviytymiseen ratkaisevasti vaikuttavia luonnonilmiöitä: tuulta, sateita, ukkosta. Keräilijäryhmät eivät tunteneet sanaa uskonto. Uskomukset ja rituaalit olivat niin kiinteä osa heidän arkipäivän ajatteluaan ja toimintaansa, ettei heillä ollut niille omaa sanaa. Edes muinaishepreassa ei ollut sanaa uskonto.

Wrightin mukaan keräilijäihmisten ryhmä oli se maisema, jossa ihmisluonto kehittyi luonnonvalinnan seurauksena. Näin syntyivät lähimmäisistä huolehtimista selittävät sukulaivalinnan, ryhmävalinnan ja vastavuoroisen altruismin mallit. Wrightin teesi on, että uskontojen tehtäväksi tuli ihmisyyhteisöjen kasvaessa suuremmiksi ja monimutkaisemmiksi laajentaa toisten huomioon ottamisen piiriä.

Shamaanit loivat uskontoa luomalla auktoriteetillaan monilukuisista ja epämääräisistä uskomuksista hierarkian ja käytännön, joka sai uskonnon muodon. Wrightin mukaan shamaanit olivat pappien edelläkävijöitä organisoituneen uskonnon ja myös uskontoon perustuvan vallankäytön eli politiikan kehittämisessä.

Maanpinnan faktat

Uskontojen evoluutiota voidaan tarkastella joko ideoiden voiman tai materiaalien olosuhteiden näkökulmista. *Raamattu* ja *Koraani* painottavat ensin mainittua. Wright puolestaan selittää jumalakuva muutosta ”maanpinnan faktoilla”. Wrightin keskeisin teoria on kulttuurievoluutiosta ponnistava uskonnollisen suvaitsevaisuuden laki: ”Ihmiset suvaitsevat, jopa omaksuvat ulkomaalaisten teologioita siinä määrin kuin he huomaavat

maavat mahdollisuuden yhteistyön luomaan yhteiseen etuun.” Wright ei kuitenkaan väitä, että oman edun tavoittelu selittäisi uskontojen muutosta, vaan kyse on pikemminkin tiedostamattomasta mekanismista – eräänlaisesta ”näkyntömästä kädestä”.

Uskontojen kehitykseen puolestaan liittyy se, että ne pyrkivät yhä vähemmän vaikuttamaan ylläluonnollisen olennon toimintaan ja sen sijaan suuntaavat katseen ihmisen muuttumiseen, toisin sanoen siihen, että ihminen elää yhä paremmin harmoniassa ”näkyntömän järjestyksen” kanssa.

Uskomuksilla ei ollut aluksi kuitenkaan moraalista funktiota. Ihmiset viettivät koko elämänsä korkeintaan 50 hengen ryhmissä, mikä turvasi jokaisen yksilön selviytymisen. Tämä oli riittävä kannuste kohdella lähimmäisiä kelvallisesti. Sen sijaan jumalat olivat äärimmäisen arvaamattomia ja väkivaltaisia. Tilanne muuttui heimopäälliköiden aikakaudella, jolloin uskonnon tehtäväksi tuli päällikön vallan pönkittämisen lisäksi epäsosiaalisen käyttäytymisen – esimerkiksi varkauksien ja laiskottelun – tuomitseminen.

Uskonnolliset säännöt muodostivat myöhemmän pohjan lainsäädännölle. Wright osoittaa, miten Polynesian arkipäivässä monisääntöisten rituaalien täyttämä uskonto piti kuitenkin laajemman yhteisön kassassa. Uskonto vastasi Polynesiassa monista niistä tehtävistä, jotka nykyisin on annettu hallituksille, kuten teiden rakentamisesta, kastelu-järjestelmästä ja sosiaalisesta turva-verkosta. Jumalien ankaran katseen alla kanootteja saatiin kuitenkin valmista, kaloja pyydettyä, sikoja kasvatettua ja jamsssia viljeltyä.

Wrightin mukaan kyky uskomusten kehittämiseen on luonnonvalinnan tulosta. Samaan hengen vetoon voidaan kuitenkin väittää, että usko yliluonnolliseen on ihmismielen havainto- ja käsityskyvyn vääristymien seurausta. Luonnonvalinta ei suunnitellut ihmisiä uskomaan vain faktoihin, meillä on vahva taipumus olosuhteista ja henkilökohtaisista ominaisuuksista riippuen tukeutua myös vääriin tietoihin. Ilmiö on tuttu esimerkiksi uskonnollisista lahkoista ja muista suljetuista sosiaalisista ryhmistä. Wright arvelee kuitenkin, että jotkut mielen sisäiset ominaisuudet – kuten ”mietiskelevä tietoisuus” – auttavat ihmisiä oivaltamaan myös moraalisia totuuksia.

Monoteismin synty

Mesopotamian muinaisen valtion jumalat olivat – kuten keräilijäihmisten ja heimopäälliköiden – hyveineen ja puutteineen ihmisen kaltaisia, mutta heillä oli yliluonnollisia voimia. Työnjaon organisoitumisen, viljelystekniikan kehittymisen ja suosiollisen maaperän ansiosta muinaiset valtiot rikkoivat ihmiskunnan vuosituhantisen kädestä suuhun -perinteen. Wright muistuttaa, että uskonto heijastaa sosiaalisia rakenteita: sosiaaliset rakenteet muuttuvat ja uskonto niiden mukana. Muinaisten valtioiden tuottama ylijäämä näkyi siinä, että kivistä ja puusta veistetyt taskukokoiset jumalat saivat nyt ympärilleen palatseja ja pyramideja.

Jumalat toimivat eräänlaisena geopolitiittisena voiteluaineena Mesopotamian kaupunkivaltioiden yhteistyön tiivistyessä. Jokaisella kaupungilla oli omat jumalansa. Kun kaupunkumppanit tunnusi-

tivat toistensa jumalat, jumalien määrä kasvoi. Eräässä vaiheessa jumalien listassa oli lähes 2000 nimeä. Sama toistui myöhemmin Aleksanteri Suuren maailmanvalloituksessa ja myös Rooman valtakunnan laajentumisessa: Kreikan Pantheon eli kaikkien jumalien temppele muuttui vain nimiä vaihtamalla Rooman Pantheoniksi.

Polyteismin aikakauden loppua ennusti kuitenkin se, että teknologisen kehityksen – pyörien, teiden, nuolenpääkirjoituksen, aakkosten – myötä muiden ihmisten olemassaoloa oli entistä vaikeampi olla tunnustamatta. Vuorovaikutus erilaisten ihmisten ja heidän uskontojensa välillä lisääntyi – ja silloin suhde omien ja vieraiden jumaliin riippui ratkaisevasti siitä, milloin taloudellisissa ja poliittisissa suhteissa kansat olivat toisiinsa. Samaan aikaan monoteismi tarjosi antiikin kreikkalaisille mahdollisuuden sovittaa yhteen uskonto ja tie: mitä paremmin tie kykeni kuvaamaan luonnon säännönmukaisuuksia, sitä selvempää oli, että kaiken takana vaikutti yksi ja sama jumaluus.

Abrahamin monoteismi – juutalaisuus, kristinusko ja islam – syntyivät kuitenkin Wrightin mukaan luonnollisen kehityksen – ei vallankumouksen – seurauksena primitiivisistä uskonnoista. Kaikki kolme olivat suuren mittaluokan sosiaalisen insinööritaidon voimannäytteitä. Monoteismi tarkoitti sellaista jumaluutta, joka on hyvä ja joka on kiinnostunut ihmisen moraaliseen kasvusta eikä ole olemassa vain tuottamaan hänelle mielihyvää ja joka on universaali eli kiinnostunut kaikista ihmisistä kaikkialla maailmassa. Tällaiseen jumaluuteen oli kuitenkin vielä pitkä matka.

Soturijumalasta koston Jumala

Kristinuskon virallisen opetuksen mukaan ”Jumala” ei ole kehittynyt tai muotoutunut, vaan oli olemassa alusta asti valmiina ja synnytti maailman. Toisin kuin esimerkiksi Richard Dawkins Robert Wright paneutuu – erityisesti modernien uskontojen osalta – ehkä tärkeimpään lähdemateriaaliin eli pyhiin kirjoituksiin.

Wrightin mukaan heprealainen *Raamattu* itsessään kertoo jumalan muuttumisesta. Kaikki pyhät kirjoitukset tuntuvat sekoittavan satunnaisella tavalla sanomaa suvaitsevaisuudesta ja sotaisuudesta, rakkaudesta ja vihasta. Wright järjestää Vanhan testamentin sen todennäköisen kirjoitusjärjestyksen mukaisesti ja löytää logiikan jumalakuvaan muutokselle.

Wright päättelee Jahven olleen aluksi samankaltainen kuin keräilijäihmisten ja heimopäälliköiden jumala – todennäköisesti soturijumala – eli ihmisen kaltainen mutta yliluonnollisilla voimilla varustettu. Vanhimmissa kirjoituksissa ei kerrottu Jahven luoneen mitään. Wrightin mukaan Jahven vastatesa sotaonnesta universumin muut asiat kuuluivat muille jumalille. Varhaiset israelilaiset eivät palvoineet muita jumalia, mutta uskoivat silti niiden olemassaoloon. Tästä kertoo myös Vanha testamentti. Esimerkiksi Vanhan testamentin vanhimpiin kuuluvassa Psalmien kirjassa todetaan kohdassa 86:8 seuraavaa: ”Ei ole sinun taistasi, Herra, jumalien joukossa, eikä ole vertaa sinun töillesi.”

Vanhan testamentin kertomuksen mukaan israelilaiset tekivät teologisen vallankumouksen: he marsivat tosi Jumalan tuella Kanaan maahan ja kukistivat tietä-

mättömät polyteistit. Todellisuudessa israelilaiset eivät olleet oma heimonsa vaan he olivat kaanani-laisia ja Jahven esikuvana oli mahdollisesti kanaanilaisten jumala El. Muinaisten israelilaisten uskonto ei syntynyt, vaan kasvoi ympäröivistä ”pakanauskonnoista”.

Juutalainen monoteismi kuitenkin vahvistui Israelin jouduttua Babylonian orjuuteen 400-luvulla eaa. Juutalaisten teologioiden oli pysyttävä jotenkin selittämään katastrofi: jos juutalaisten jumala oli voimakas, miksi heitä kohtasi hirvittävä onnettomuus? Yksi keino selvittää pitkäaikaisesta stressistä on uneksiminen paremmista ajoista: mitä piinaavampi on stressi, sitä suloisempia ovat tulevaisuuden toiveet.

Juutalaisten teologit muokkasivat Jahven koston jumalaksi, joka rankaisee säälimättä väärauskoisia. Jumalallinen, kansallinen ja etninen identiteetti olivat heille erottamattomia. Jahve oli maailman valttias, muttei kuitenkaan yhtä lailla omistautunut kaikille ihmisille, vaan pysyi israelilaisten nimikkojumalana. Monoteismi edusti arkaaisessa muodossaan enemmän vihaa kuin rakkautta, rangaistusta kuin myötätuntoa. Babylonian karkotuksen jälkeen sama ilmiö toistui Neron vainojen aikana. Ilmestyskirjan näyt muistuttavat Babylonian orjuuden jumalakuva.

Filonin metodi

Helleeninen juutalainen filosofia Filon Aleksandrialainen (n. 20 eaa – 40 jaa) edustaa Wrightille esimerkkiä jumalan moraalisesta kasvusta. Filon yhdisteli juutalaista uskoa ja hellenististä viisautta vertauskuvallisten tulkintojen avulla ja hyödynsi liikkumavaraa, jonka pyhien kirjoitusten semant-

tinen joustavuus tarjosi. Ihmiset voivat löytää pyhistä kirjoituksista sitä, mitä he haluavat eli mikä vastaa heidän psykologisia, sosiaalisia ja poliittisia tarpeitaan. Kyse ei ole vain siitä, että sanoilla voi olla useita merkityksiä, vaan myös kirjoitusten valikoivasta tallentamisesta ja väljästä siteeraamisesta. Filon Aleksandrialaisen tosi Jumala ei ollut koston ja suvaitsemattomuuden edustaja. Myöhemmin samaa metodia käyttivät myös Paavali ja islamilaiset teologit ja nykyaikana esimerkiksi feministiteologit.

Kristinuskon syntyhistoria todistaa hämmästyttävästä opillisesta joustavuudesta verrattuna nykyiseen keskusteluun homoseksuaalisuudesta ja naisten asemasta.

Uskontohistorioitsijat käyttävät ironista keinoa arvioimaan *Raamatun* historiallista todenperäisyyttä: mitä kummallisempia väitteet ovat teologisessa mielessä, sitä todennäköisemmin ne pitävät paikkansa. Wright pitää esimerkiksi Jeesuksen ristiinnaulitsemista historiallisena totena, koska väkivaltainen kuolema ei kuulunut tuon ajan Messiaan toimenkuvaan. Se oli tuhoisa isku opetuslapsille ja johti samanlaiseen uudelleenarvioon kuin israelilaisten karkotus Babyloniaan.

Vanhan testamentin koonneet teologit väittivät muiden jumalien kuin Jahven olleen vieraita vaikka niin ei ollut. Samalla tavalla Jeesuksen ristiinnaulitsemisen jälkeiset teologit loivat myytin Jeesuksesta, joka olisi jo eläessään ennakoanut maailman syntien sovitusta, ylösnousemustaan ja uskovien ikuisesta elämästä taivaassa, vaikka hän todellisuudessa profetoi vain Jumalan valtakunnan tulemistaan maan päälle.

Wright järjestää myös Uuden testamentin pyhät kirjoitukset niiden todennäköisen kirjoitusjärjestyksen mukaan ja tutkii, miten kuva Jeesuksesta muuttuu. Wrightin luotettavimpana pitämä Markuksen evankeliumi myöntää ikäviä tosiasioita: Jeesus ei onnistu tekemään ihmeitä, ei käännyttämään suuria kansanjoukkoja eikä toteuttamaan ennustustaan Jumalan valtakunnan tulosta maan päälle. Markuksen evankeliumi puhuu siitä, että ihmisen on rakastettava Jumalaa muttei siitä, että Jumala rakastaisi ihmistä. Ylipäätään historiallinen Jeesus muistuttaa paljon vähemmän yleistä kuvaa hänestä radikaalina, jopa vallankumouksellisena opettajana.

Paavalin veljellinen rakkaus

Kristinuskon mukaan Jeesus toi juutalaisille radikaalilla tavalla uuden viestin henkilökohtaisesta pelastuksesta, joka oli kaikkien maailman ihmisten ulottuvilla. Wrightin mukaan Jeesus oli todellisuudessa juutalaisille perinteisellä tavalla kansallisesta pelastuksesta ja Israelin uudesta kukoistuksesta saarnannut juutalainen.

Wrightille on tärkeää, ettei historiallinen Jeesus korostanut universaalia rakkautta. Wright pitää Paavalia todellisena rakkauden apostolina, vaikka paradoksaalisesti hän ei ole saanut juurikaan osakseen palvontaa kristillisessä perinteessä. Markuksen evankeliumissa Jeesus mainitsee sanan ”rakkaus” vain kahdesti, mutta Paavali käyttää sitä toistakymmentä kertaa pelkästään kirjeessään roomalaisille. Paavali korostaa veljellistä rakkautta, joka ylittää yhteiskuntaluokkien, etnisten ryhmien ja jopa sukupuolten väliset rajat.

Veljellinen rakkaus ei Wrightin mukaan kuulunut Paavalin alkuperäiseen teologiaan, joka koostui neljästä osasta: Jeesus oli kaivattu Messias, Messias oli kuollut eräänlaisena hyvityksenä ihmiskunnan synneistä, Jeesukseen uskovat saattoivat saada ikuisen elämän, usko oli tunnustettava pian, sillä tuomion päivä oli tulossa. Sen sijaan veljellisen rakkauden korostaminen auttoi Paavalia levittämään uskontoaan sirpaleisessa Rooman valtakunnassa.

Kristittyjen alkuseurakunnat tarjosivat erilleen heitetyille ihmisille huolehtivan yhteisön. Rooman valtakunta loi tarpeen ”sosiaaliselle liimalle”, mutta eri taustoista tulevien kristittyjen toisiaan kohtaan osoittama huolenpito ja läheisyys oli jotain aivan uutta. Lisäksi jäsenyys oli avoin niillekin, jotka eivät halunneet noudattaa juutalaisten perinnesääntöjä. Toisaalta rakkauden sanoma auttoi Paavalia pitämään seurakuntiaan koossa. Vetoamalla kirjeissään veljelliseen rakkauteen Paavali yritti pitää vaikeiden liikenneyhteyksien päässä olevia seurakuntia kurissa ja nuhteessa. Näillä valttikorteilla Paavali löi kilpailussa muut orastavat kristinuskon muodot kuten juutalaisista riiteistä kiinni pitäneet ebioniitit ja Jeesuksen alkuperäistä sanomaa tavoitelleet markionistit.

Kumpikin tehtävä – huolenpito ja kirkkokuri – on edelleen näkyvissä esimerkiksi Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa, joka tarjoaa sielunhoitoa ja monia muita sosiaalisia palveluita ja toisaalta edellyttää viranhaltijoiltaan nuhteettomuutta. Paavalin veljellinen rakkaus ei kuitenkaan ollut täysin tasapuolista. Se oli ennen muuta kristittyjen välistä rakkautta. Näin

syntyi eräänlainen kristittyjen perhe, jolla oli valtava tilaus Rooman valtakunnassa.

Muukalaisille ja matkusteleville uskonveljille ja sisarille vieraanvairaisuutta osoittavan kristinuskon laajenemista selitti taloustieteilijöiden tuntemat verkostoulkovaikutukset: mitä useampi jäsen verkostoon kuuluu, sitä arvokkaampi jokainen verkoston jäsen on. Wright puolestaan pitää veljellistä rakkautta korostaneen kristinuskon syntymää ja leviämistä todisteena teorialleen eli sille, että ”ihmiset ovat todennäköisemmin avoimia vieraille jumalille, jos he huomaavat pelaavansa muukalaisten kanssa einollasummapeliä – huomaavat onnensa olevan myönteisessä yhteydessä muukalaisten onneen, huomaavat olevansa ainakin jossain määrin samassa veneessä muukalaisten kanssa.” Tosin yhtä hyvin voidaan väittää Paavalin levittäneen uskontoaan siksi, että hän uskoi veljelliseen rakkauteen.

Sotaisin uskonto

Wright tarkastelee myös *Koraania* ja löytää sieltäkin tukea teorialleen. Wrightin mielestä Jeesuksella ja Mekan Muhammadilla oli paljon yhteistä. Molemmat keräsivät ympärilleen pienen joukon kannattajia ja varoittivat tuomiopäivän lähestyvän, mutta sanoma kaikui kuuroille korville. Myöhemmin Muhammad muistutti Moosesta johtamalla joukkonsa Medinan luvattuun maahan.

Lisäksi Wright arvelee, että Allah ja Jahve olivat yksi ja sama Jumala alusta alkaen. Paavali oli yrittänyt aikaisemmin turhaan todistaa juutalaisille, että hänen uskontonsa oli melkein sama kuin heidän vanha uskontonsa. Muhammad pyr-

ki osoittamaan saman sekä juutalaisille että kristityille, mutta yhtä laihoin tuloksin. Toisin kuin Paavali Muhammad kohosi kuitenkin myös poliittiseksi johtajaksi, joka kuningas Joosian tavoin hankki valtansa iskostamalla monoteismia. Muhammad oli kuitenkin edeltäjänsä modernimpi hahmo siinä, ettei hänellä ollut mitään yliluonnollisia voimia ihmeiden tekemiseen.

Wright löytää myös *Koraanista* yhtäältä suvaitsevaisuutta ja anteeksiantoa sekä toisaalta suvaitsemattomuutta ja sotaisuutta korostavia painotuksia, jotka ovat sidoksissa kyseisten kohtien kirjoitusajankohtaan. Islam yhdisti erilaisista heimoista ja kansoista koostuneet arabit. Toisaalta islamin leviämistä siivitti arabien sotaonni, jonka tulkittiin kertovan Allahin voimasta. Islamin moraalinen ankaruus toi järjestystä arkeen ja yhteiskuntaan ja sen huoli kurjimmista todella paransi heidän asemaansa. Islamin särvät alkoivat pyöristyä sen valtakunnan kasvaessa. Imperiumin modus operandi oli sama kuin kaikilla muinaisilla valtakunnilla: valloita ja verota. Kristityt saivat olla kristittyjä ja vääruskoiset vääruskoisia niin kauan kuin he maksoivat veronsa.

Wrightin mukaan Mooseksen kirjoissa kansanmurhat omaksunut Vanha testamentti on laadullisesti sotaisempi kokoelma kuin *Koraani*, mutta määrällisesti *Koraanissa* on enemmän sotaisia kohtia. Uusi testamentti on rauhanomaisempi, koska kristinuskko ei ollut Uuden testamentin kirjoitusajankana laajentuvan valtakunnan uskonto. Kristinuskon pyhän sodan oppikappaleet syntyivät myöhemmin, kun niitä tarvittiin muun muassa ristiretkien aikana.

Wright myöntää, että uskovaisen Jeesus ja Muhammad puhuvat henkilökohtaisesta pelastumisesta, vaikka historiallinen Jeesus saattoikin ehkä olla enemmän kiinnostunut – kuten Jesaja – sosiaalisen järjestelmän pelastamisesta. Tähän liittyi esimerkiksi sanoma oikeudenmukaisuudesta. Kuitenkin molemmissa uskonnoissa tie henkilökohtaiseen pelastukseen liittyi sellaisen moraalkoodin noudattamiseen, joka piti sosiaaliset järjestelmät toiminnassa. Wrightin mukaan nyt orastavassa globaalissa sosiaalisessa järjestelmässä uskonnot ovat enemmänkin ongelma kuin ratkaisu. Jos kolmen Abraham-uskonnon Jumala ei vaali suvaitsevaisuutta, olemme kaikki vaikeuksissa.

Videopelin suunnittelija

Agnostikko Wrightin oma ”jumalakuva” tuntuu muistuttavan Filonin ajatuksia. Jumala on eräänlaisen videopelin suunnittelija, joka on pelin ulkopuolella. Peli kuitenkin heijastaa suunnittelijansa mieltä ja tarkoitusta. Maailma on suunniteltu siten, että kuka tahansa voi saavuttaa hyveen tutkimalla syitä ja seurauksia yhteisön hyvä mielessään. Pelin tarkoituksena onkin löytää harmonia itsen ja toisten ihmisten välillä.

Wright myöntää, että esimerkiksi Jeesus voi samaan aikaan olla ihmisten luoma kuvitelma ja todellisen Jumalan kuva – ja että ihmiset eivät voi ehkä päästä lähemmäksi todellisen Jumalan kasvoja kuin palvomalla ihmisen luomaa kuvitelmaa. Ihmiset hahmottavat maailman toisten ihmisten kautta. Todellisen Jumalan ymmärtäminen, kuvittelemisen ja rakastamisen ilman ihmishahmoa voi olla liian suuri vaatimus ihmiselle.

Ihmisten tunteet liittyvät luonnollisesti toisiin olentoihin. Luonnonvalinnan tuloksena otamme toisia huomioon esimerkiksi velvollisuuden, pelon tai arvostuksen tavoittelun vuoksi. Mekanismin siirtäminen yliluonnolliselle tasolle toimii useilla ihmisillä. He ovat parempia ja usein myös onnellisempia ihmisiä ajatteleamalla Jumalaa, joka on tietoinen heidän jokapäiväisistä kamppailuistaan ja tarjoaa heille lohdutusta, tukea tai moitteita. Heidän elämänsä on harmoniassa suhteessa itseensä ja muihin ihmisiin, kun he voivat kiittää Jumalaa, pyytää Jumalalta apua oikeamielisyyteen ja anteeksiantoa virheistään.

Wrightin mukaan on ”mukavaa” mutta yllättävää, jos jotkut voivat olla hyveen perikuvia ilman tämänkaltaista apua. Luonnollinen valinta on pohjata moraalinsa toisiin olentoihin, ja mitä mahtavampia nuo olennot ovat, sen tukevampi on pohja.

Onko uskonto vahingollista?

Riippumatta yliluonnollisen olemassaolosta voidaan keskustella siitä, onko uskonto hyödyllinen yhteisölle vai ei. Tämä kysymys on Yhdysvalloissa ja Isossa-Britanniassa riehuvan uskontodebatin keskiössä. Esimerkiksi marxilaisväriteisen kritiikin mukaan uskonnon kaltaiset sosiaaliset rakenteet palvelevat vain valtaapitäviä. Uskonto on omaa etuaan varjelevien vallanpitäjien sosiaalisen kontrollin väline, joka tainnuttaa ihmisten oman ajattelun tai pelottelee heidät kuoliaaksi. Funktionaalisen näkökulman mukaan uskonto palvelee yhteisön rakentamista. Se tyynnyttää ja lohduttaa ihmisiä ja luo toivoa elämän tuskan ja epävarmuuden keskellä – ja auttaa meitä ylittä-

mään luontaisen itsekkyytemme.

Wrightin suhtautuu uskontoon pikemminkin ratkaisuna kuin ongelmana globaalissa maailmassa. Hänelle pyhien kirjoitusten taakaa hahmottuu uskonnollisen suvaitsevaisuuden tai suvaitsemattomuuden kartasto, joka vastaa ”koko maailman pelastavaa koodia”. Wrightin mukaan olennaista on järjestää asioita niin, että Abrahamin uskontojen edustajat huomaavat oman menestyksensä riippuvan toisten menestyksestä. Maailman erilaisten uhkien – ilmaston lämpenemisen, luonnonvarojen ehtymisen, väestönkasvun – edessä kyse ei ole vain menestyksestä vaan raa’asta selviytymisestä. Moraalista koodia on laajennettava koskemaan koko maailmaa, muutoin edessä on katastrofi. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että juutalaisten, kristittyjen ja muslimien pitäisi kaikkien tinkiä oman uskonsa periaatteellisesta tai lähtökohtaisesta ainutlaatuisuudesta. Ajatus tuntuu vähintäänkin haastavalta. Wright on kuitenkin mielestään osoittanut, että vaikka Jumala ei ehkä tietynä hetkenä näytä kasvavan, Hänessä on se ominaisuus.

Wrightin mukaan pulma on siinä, että ihmisluonto syntyi keräilijäryhmissä, missä oman ryhmän jäsenet olivat ”hyviksiä” ja kaikki muut ”pahiksia”. Luonnonvalinnan rakentama ”koneistomme” ei ole tottunut siihen, että huomaissimme helposti yhteisiä etuja meidän ja hyvin erilaisten ihmisten välillä. Jumalan evoluutio on lisännyt ymmärrystä erilaisten ihmisten välille ja laajentanut moraalista mielikuvitusta. Wright päätelee, että Jumalan moraalinen kasvu on josain mielessä ”luonnollista” ja olennainen osa ihmiskunnan suurta ta-

rinaa. Kasvu on oikukasta. Siihen kuuluu paikallaan polkemisen ja taantumisenkin jaksoja, mutta Jumalan moraalista kasvua tukevat voimat ovat kuitenkin vahvempia kuin sitä kahlitsevat voimat.

Ajatus maailmaan kätketystä moraalisesta järjestyksestä ja historiasta matkana kohti sen täyttymystä on pohjimmiltaan kristillinen. Paradoksaalisesti edistyksen nimeen vannovat nyt taistelevat ateistit, kun taas heidän uskovaiset kriitikonsa epäilevät edistystä. Korostamalla historiassa ilmevästä moraalista ja uskonnollista edistystä Wright puolustaa uskontojen paikkaa myös tieteellisessä keskustelussa.

Biologeille Wrightin teoria on huterana. Yhteisten etujen havaitseminen sosiaalisen muutoksen käyttövoimana on teoriana liian yleinen ja epätarkka. Se voi yhtä lailla selittää uskonnon lisäksi kaupankäynnin tai sotilasliittojen syntyä. Lisäksi uskontoon – erityisesti moraalisesti korkeatasoiseen uskontoon – kuuluu olennaisena piirteenä pyyteettömyys ja jopa uhrautuminen. Hämäräksi jää myös uskonnoista riippumattoman moraalisen kasvun mahdollisuus. Sosiaalitieteilijät tyytyvät vähempään, mitä tulee teorioiden selitysvoimaan. Wrightin kuvaus jumalakuviin muuttumisesta ja prosessin yhteydestä ”maanpäällisiin faktoihin” ei tietenkään kykene todistamaan tieteellisesti Jumalan olemassaoloa, mutta onnistuu kuitenkin luomaan oivaltavaa järjestystä siihen vihan ja rakkauden sekamelskaan, joka leimaa niin juutalaisuutta kuin islamia ja kristinuskoakin.

Kirjoittaja on valtiotieteen ja filosofian tohtori.